

آسیب‌شناسی مدیریت روستایی از دیدگاه مردم در روستاهای ناحیه مرکزی استان اردبیل

نصراالله مولائی هاشجین*، تیمور آمار**، محمدباسط قریشی***، احمد حاج علیزاده****

تاریخ دریافت مقاله:

۱۴۰۱/۰۲/۱۷

تاریخ پذیرش مقاله:

۱۴۰۱/۱۰/۱۰

چکیده

مدیریت روستایی مجموعه‌ای از دانش، اطلاعات، فنون و مهارت‌هایی است که با هنر مدیریت، عمل برنامه‌ریزی را به منظور دستیابی به توسعه روستایی را سامان می‌دهد. بررسی این سابقه از یک‌سو حاوی نکات قابل توجه در روش‌های اداره روستاها است و از سوی دیگر متأثر از تجربیات گذشته است که چالش‌های گوناگون را به‌ویژه برای استفاده در آینده روشن می‌سازد. مدیریت روستایی از ارکان اصلی و جدانشدنی توسعه روستایی است؛ زیرا در نبود مدیریت سازمان‌دهی‌شده در نواحی روستایی، برنامه‌های توسعه نیز با مشکلات بی‌شماری مواجه خواهد شد. مدیریت روستایی در ایران، با توجه به تغییر شرایط و مقتضیات زمانی و ساختارهای قبلی سنتی اعمال مدیریت در مناطق روستایی نتوانسته است مشکلات را حل کند و از طرفی، ساختار مدیریت جدید روستایی به‌ویژه از دهه ۱۹۷۰ به بعد که مبتنی بر مشارکت مردم در امور و برنامه‌ریزی از پایین به بالا است، به دلایل متعدد از جمله بومی نشدن و مداخله گسترده دولت به‌طور کامل نهادینه نشده تا بتواند مشکلات روستاهای امروزی را برطرف سازد. در حال حاضر مدیریت روستایی در ایران با مسائل و مشکلاتی مواجه است که نیازمند توجه از سوی مسئولین و سیاست‌گذاران است. این چالش‌ها را می‌توان در مواردی مانند عدم تبیین مبانی تئوریک، فقدان مدیریت واحد روستایی، نبود منابع مالی پایدار، کم‌رنگ بودن مشارکت مردم محلی، وضعیت آموزش نیروی انسانی، دسترسی به تجهیزات، ابزارها و تأسیسات جستجو نمود. بر این اساس در مقاله حاضر ضمن ارائه شمایی کلی از تحولات ساختار مدیریت روستایی، به بررسی آسیب‌شناسی سیستم مدیریت روستایی در روستاهای اردبیل پرداخته شده است. روش تحقیق پژوهش توصیفی - تحلیلی است و در جمع‌آوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای، اسنادی و پایگاه‌های اطلاع‌رسانی استفاده شده است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد مدیریت جدید روستایی با توجه به نو پا بودن نیازمند مدیران کارآمدی است که بتوانند با تکیه بر اراده مردم و حفظ ساختار اجتماعی و ارتباط رسمی و منطقی با دولت، ضامن برقراری ارتباط پایدار، دو سویه مردم و حکومت بوده و بخشی از وظیفه مدیریت و تحول در جامعه را بر عهده داشته باشند.

کلمات کلیدی: شوراهای روستایی اسلامی، مدیریت محلی، سرمایه اجتماعی، مدیریت مشارکتی روستایی.

* استاد، گروه جغرافیا، دانشکده جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، رشت، ایران.

** دانشیار، گروه جغرافیا، دانشکده جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، رشت، ایران.

*** دانشیار، گروه جغرافیا، دانشکده جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، رشت، ایران.

**** دانش‌آموخته دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشکده جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رشت، رشت،

ایران. ahmad.hajalizadeh@gmail.com

مقدمه

امروزه مدیریت روستایی با رویکرد و پارادایم (الگو، سرمشق) توسعه پایدار روستایی همراه است تا فرایند برنامه‌ریزی‌ها را در مناطق روستایی به‌وسیله مردم و از طریق تسهیلگری دیگر عاملان توسعه یعنی نهادهای دولتی، سازمان‌های مردمی، نهادهای علمی - تحقیقاتی تحقق بخشد و حق توسعه‌یافتگی انسان‌ها و مکان‌ها را نهادینه کند. گره مدیریت روستایی در ایران، طی چند دهه گذشته و شاید در یک‌صد سال اخیر در ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین معضل و چالش برنامه‌ریزان و متخصصین بوده است. این مسئله همان‌قدر که در هر یک از ابعادش اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد، برای روستا و روستائیان که به گفته لمبتون اساس حیات اجتماعی ایران بر آن‌ها استوار است، حائز اهمیت است. مدیریت روستایی در ایران از گذشته دور تاکنون با چالش‌های ساختاری و مسائل و مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو بوده است. از یک‌سو با توجه به تغییر شرایط و مقتضیات زمانی، دیگر ساختار سنتی اعمال مدیریت در مناطق روستایی قادر به حل و فصل مشکلات این جامعه تولیدکننده نبوده و از دیگر سو، ساختار جدید مدیریت روستایی که مبتنی بر مشارکت مردم در امور و برنامه‌ریزی از پایین به بالا است، به دلایل متعدد از جمله غیربومی بودن و ریشه در بطن جامعه ایرانی نداشتن نتوانست جایگاه خود را پیدا کند. در جریان اصلاحات ارضی دهه چهل و حذف بزرگ مالکان از عرصه‌های روستایی، اختیارات مدیریت بومی و سنتی روستا هم به ناچیزترین سطح خود می‌رسد و جریان دولتی شدن آن هم روزه‌روز افزایش یافت و در نتیجه دست روستائیان از مشارکت در تصمیم‌گیری برای اداره امور داخلی خود کوتاه‌تر شد.

محدوده مورد مطالعه، ناحیه مرکزی استان اردبیل است که شامل شهرستان‌های (اردبیل، نیر، نمین و سرعین) است. بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، مجموع جمعیت و تعداد خانوار روستاهای ناحیه مرکزی استان اردبیل ۶۲۵۷۴۵ نفر و ۱۵۱۰۴۳ خانوار است. این محدوده به‌ویژه در طی دهه‌های اخیر به دلیل تغییر در نظام مدیریتی، با چالش‌های مختلفی مواجه شده‌اند که روند ناپایداری را در این عرصه‌های زیستی متأثر ساخته است. در ناحیه مورد مطالعه، نهادهای مختلف دولتی بازوان اجرایی خود را بسط داده و هر یک دفتر یا اداره‌ای را مخصوصاً در سطح روستاهای برتر ایجاد نموده‌اند؛ به نحوی که در برخی از روستاها نهادهای مردمی و دولتی از قبیل دهیاری، شورای اسلامی، دفتر یادگیری محلی (نهضت سوادآموزی)، دفتر خدمات ارتباطی (ICT)، خانه بهداشت، خانه بهزیستی، خانه ترویج و ... استقرار یافته است و این‌گونه نهادها در ابعاد مختلف زیست‌محیطی، اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی بر ساختار فضایی سکونتگاه‌های روستایی تأثیر گذاشته و به دلیل موازی‌کاری‌ها و عدم یکپارچگی مدیریتی زمینه‌ساز ناپایداری در توسعه روستایی گردیده‌اند.

ضعف عملکردی مدیریت روستایی در برابر مدیریت سوداگرایانه روستایی به‌صورت تحولات کالبدی در روستاها تجلی یافته است، به‌نحوی که از تغییرات کاربری اراضی رخ داده در روستاهای ناحیه مرکزی استان می‌توان به احداث فرودگاه در اراضی روستای «گیلان ده» در سال ۱۳۷۵، احداث شهرک صنعتی در اراضی روستاهای «نوجه ده و سلطان‌آباد» در سال ۱۳۸۰، احداث استادیوم ورزشی در اراضی روستای «قره لر» در سال ۱۳۸۵، راه‌اندازی واحدهای تولیدی - صنعتی در اراضی پیرامونی روستاهای «شام اسبی،

اهداف کلی تحقیق حاضر آسیب‌شناسی مدیریت روستایی است که به اهداف ویژه و کاربردی شناخت، تشریح و تبیین نارسایی‌ها و معضلات ساختاری در بعد مدیریت روستایی؛ آسیب‌شناسی فرایند مدیریت روستایی؛ ارائه رویکردی مطلوب و کارآمد در راستای توسعه پایدار روستایی و ناپایداری کالبدی و فضایی ناشی از ضعف ساختاری - عملکردی، مدیریتی و لزوم ارائه رویکردی کارآمد در جهت حل معضلات موجود تقسیم شده است.

سؤال تحقیق

- چه ساختارهای اجتماعی وجود دارند که رابطه معناداری با آسیب‌شناسی مدیریت روستایی دارند؟

فرضیه تحقیق

این تحقیق به منظور بررسی فرضیه زیر تدوین شده است:

تفاوت معنی‌داری بین سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت مطلوب روستایی با توجه به روستاهای داخل منطقه وجود دارد.

متغیرهای پژوهش

به لحاظ نظری با توجه به مطالعات صورت گرفته جهت تبیین رابطه بین سرمایه اجتماعی اقتصادی و محیطی روستا و مدیریت مطلوب روستایی، متغیر مستقل: سرمایه اجتماعی اقتصادی محیطی روستا و متغیر مستقل: مدیریت مطلوب روستایی است.

ادبیات تحقیق

مدیریت مهم ترین عامل در حیات، رشد، بالندگی و یا مرگ یک جامعه است و روند حرکت از وضع موجود به سوی وضع مطلوب را کنترل می‌کند. موضوع اندیشه اداری و دانش مدیریت و به خصوص هدایت و رهبری، موضوعی است که همراه با زندگی اجتماعی انسان و حتی قبل از آن مطرح بوده است. باید توجه داشت که

کرکرک، قره لر»، احداث کارخانه لاستیک‌سازی در اراضی زراعی خارج از محدوده روستای ایمنجه و... اشاره کرد. رشد آلودگی‌ها و تخریب‌های زیست‌محیطی مثل (برداشت بی‌رویه از معدن آهنک در اراضی روستای اسکی شهر، دفع نامناسب زباله‌های خانگی در روستای بنفشه درق) و... که در دهه‌های اخیر به دلیل ناکارآمدی مدیریت روستایی در جلب مشارکت مردمی در جهت حفاظت از محیط‌زیست شکل گرفته است نیز از نمونه‌های دیگر در ناتوانی و شکست در نظام مدیریتی است.

از این رو مقاله حاضر سعی بر این دارد تا از طریق آسیب‌شناسی چالش‌های مختلف در فرایند مدیریت روستایی (در محدوده مورد مطالعه) از طریق الگوی توسعه پایدار، در مقطع زمانی (۱۳۹۲-۱۳۵۷) به بررسی عوامل و نیروهای درونی و بیرونی اثرگذار در این زمینه پرداخته و راهکارهایی را در جهت کاهش و یا تعدیل مشکلات و نارسایی‌های موجود ارائه دهد. عوامل درونی و بیرونی و چالش‌های ساختاری مؤثر (در مدیریت روستایی) به عنوان متغیرهای مستقل و توسعه پایدار روستایی به عنوان متغیر وابسته در این پژوهش مورد بررسی و تبیین قرار می‌گیرند. بر این اساس در تحقیق حاضر آسیب‌شناسی مدیریت روستایی در سطوح مختلف از روستایی، بخشی، شهرستانی و استانی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. بنابراین چارت فرایندی و به عبارتی روند و پروسه‌ای که در این مقاله دنبال شده است، در تصویر شماره ۱ نمایش داده شده است.

ت ۱. مراحل و فرایند بررسی آسیب‌شناسی مدیریت روستایی

شیوه رهبری و مدیریت در هر تمدنی بستگی به ساخت فرهنگی آن تمدن دارد. بنابراین بدیهی است مدیریت یک پدیده نو و تازه نیست و تاریخ آن به صدر تاریخ اجتماعی بشر یعنی زمانی که بشر از زندگی انفرادی به زندگی اجتماعی قدم گذاشت، مرتبط می‌گردد و به تدریج که از زندگی خانوادگی به زندگی قومی و قبیله‌ای، و سپس به زندگی مقدماتی کشاورزی و پس از آن، به زندگی مدرن صنعتی و سرانجام به زندگی بسیار پیچیده عصر حاضر قدم می‌گذارد. در این میان روستاها به منزله نخستین واحدهای اجتماعی و مرکز استقرار و اسکان انسان‌ها، سازمان اجتماعی و مدیریتی خاص خود را داشته‌اند. الگوی جدید مدیریت روستایی در ایران در محورهای مدیریت زمین و تولید کشاورزی، مدیریت زیرساخت‌ها و خدمات زیربنایی، مدیریت مالی و نظام درآمد هزینه برای روستاها، مدیریت محیط‌زیست و توسعه پایدار و برقراری عدالت اجتماعی قابل بررسی است. مدیریت روستایی در واقع، فرایند سازمان‌دهی و هدایت جامعه و محیط روستایی از طریق شکل دادن به سازمان‌ها و نهادها است (رضوانی، ۱۳۸۳).

مدیریت روستایی عبارت است از مجموعه‌ای اعم از دولتی یا مردمی، فردی یا گروهی، در اشکال کلان و خرد که به عنوان متولیان امور مربوط به روستاها فعالیت دارند. گسترش مفهوم مدیریت روستایی علاوه بر اینکه مشکلات رسیدگی به امور مربوط به روستاها را بیان می‌کند، چگونگی مواجهه مطلوب با روستاها و برنامه‌ریزی روستایی را برای کارشناسان و متخصصین نیز آشکار می‌سازد (قدیری معصوم و ریاحی، ۱۳۸۳، ۱۷۸).

در این میان منظور از مدیریت نوین روستایی تشکیلاتی است که به دنبال تصویب «قانون تشکیلات

وظایف و انتخابات شوراهای اسلامی کشور و انتخاب شهرداران» در سال ۱۳۷۵ و نیز «قانون تأسیس دهیاری‌های خودکفا در روستاهای کشور» به وجود آمده است. طبق قانون، شورا به‌عنوان نهاد تصمیم‌گیر، برنامه‌ریز و سیاست‌گذار و دهیاری به‌عنوان بازوی اجرایی شورا و مسئول اجرای امور روستا شناخته شده است. تأسیس این دو نهاد عمومی غیردولتی نشانه‌ای از حرکت به سوی اجرای «نظام نوین مدیریت در روستاها» است که می‌تواند تحول شگرفی در فرایند توسعه مدیریت روستایی ایجاد نماید. جایگاه مناسب قانونی دهیاری و قابلیت‌ها و کارکردهای متعدد و متنوع آن باعث شد که در برنامه چهارم توسعه، واگذاری برخی از وظایف دستگاه‌های اجرایی به عهده دهیاری‌ها نیز پیش‌بینی شود. بدین ترتیب با توجه به تغییر و تحولات کنونی در نظام مدیریت روستایی، در مباحث نوین مدیریت روستایی پنج نکته زیر اساسی به شمار می‌رود:

۱. ایجاد ساختار مناسب برای ورود به مبحث جایگاه و نقش مدیریت روستایی که در مباحث علمی مدیریت، به‌عنوان سازمان‌دهی روستایی شناخته می‌شود؛
  ۲. تفکیک مقوله مدیریت روستایی به حداقل تعداد واحدها و مباحث و تعریف دقیق آن‌ها به شیوه‌ای که بتواند به کارشناسان در بهره‌گیری کامل از دانش موجود یاری رساند؛
  ۳. تأکید بر بهره‌گیری کامل از مباحث مدیریتی که کارایی آن‌ها در موارد دیگر به اثبات رسیده است؛
  ۴. بهره‌گیری از فنون تصمیم‌سازی به شیوه‌هایی که مشوق پذیرش آن‌ها در الزامات فعالیت در محیط‌های روستایی باشد؛
  ۵. بیان دستاوردهای علمی و آموزشی مدیریت روستایی به زبان ساده و قابل فهم برای روستائیان.
- امروزه صاحب‌نظران توسعه، رسیدن به توسعه

اولویت بندی راهبردی کند. بنابراین تفاهم و همدلی و مشارکت پذیری، توجه به دگرگونی‌ها در جهان، ایران و روستاها، و توجه به چرخه تصمیم‌گیری علمی چند رشته‌ای و فرا رشته‌ای ارتباطی و مشارکتی در این مدیریت، مطرح می‌شود. مهم‌ترین سرمایه در بررسی مدیریت هر جامعه‌ای سرمایه اجتماعی است که سایر سرمایه‌های آن محیط مانند سرمایه اقتصادی، محیطی و فرهنگی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

سرمایه اجتماعی

مفهوم سرمایه اجتماعی به معنای آنچه امروزه به کار می‌رود را نخستین بار شخصی به نام هانیفن در سال ۱۹۲۰ به کار برد. او در مقاله‌ای که در سال ۱۹۱۶ در مورد اهمیت مشارکت در تقویت حاصل کار مدرسه منتشر کرده، سرمایه اجتماعی را شامل دارایی‌هایی می‌داند که در زندگی روزانه افراد وجود دارند، مانند حسن تفاهم، رفاقت و دوستی، احساس همدردی و روابط اجتماعی در بین افراد و خانواده‌هایی که یک واحد اجتماعی را تشکیل می‌دهند.

سرمایه اجتماعی مانند دیگر مفاهیم علوم اجتماعی تعریف یگانه ندارد. به عبارتی در ریشه‌یابی مفهوم سرمایه اجتماعی زمینه‌های متنوعی تأثیرگذار بوده است و چنین برداشت‌هایی اصولاً مانعی در جهت ارائه تعریفی دقیق از مفهوم سرمایه اجتماعی به شمار می‌آیند. در تعاریف سرمایه اجتماعی و ابعاد و مسائل پیرامون آن، توافق و همگونی چندانی وجود ندارد. اما به‌طور کلی زمینه‌های گسترده‌ای را می‌توان به‌عنوان ریشه‌های نظری سرمایه اجتماعی در نظر گرفت. به همین خاطر در این قسمت به چند تعریف ارائه شده از جانب برجسته‌ترین نظریه‌پردازان سرمایه اجتماعی پرداخته می‌شود:

پیربوردیو: اولین توضیح و تفسیر یکپارچه این

یکپارچه و پایدار را مستلزم توانمندی نیروی انسانی و مدیریت صحیح در سطوح مختلف جامعه می‌دانند. در این زمینه با توجه به اینکه اصول مدیریتی عام برای مدیریت صحیح همه سازمان‌ها و نهادها لازم و ضروری است، ولی سازمان و نهادهای محلی به‌ویژه سازمان‌هایی که در سطح نقاط روستایی شکل می‌گیرند، ویژگی‌های خاص خود را دارند و مدیران آن‌ها علاوه بر دارا بودن صلاحیت‌های عمومی مدیریتی، باید با خصوصیات جامعه روستایی و چگونگی کار با روستائیان آشنایی کافی داشته باشند.

چشم‌انداز مدیریت نوین روستایی

در دهه‌های اخیر هم‌زمان با توسعه و پیشرفت علوم، شناخت آینده‌های ممکن و ارائه تصویری از آینده مورد انتظار تحت عنوان ترسیم چشم‌انداز، آینده‌نگری، آینده‌شناسی و مانند آن به‌صورت علمی مطرح شده و انسان‌ها نه تنها به دنبال شناخت آینده هستند بلکه در تلاش‌اند تا آینده دلخواه خود را بسازند. به همین منظور انسان‌ها با کمک روش‌های برنامه‌ریزی استراتژیک، برنامه‌ریزی بلندمدت معمولی، تدوین سند چشم‌انداز و مانند آن در فکر ارائه تصویری از آینده مطلوب و چگونگی تحقق آن هستند. بررسی تجارب کشورهای مختلف نشان می‌دهد که تدوین چشم‌انداز (آرمان قابل تحقق و واقع‌گرا) در سطوح مختلف ملی، منطقه‌ای و حتی در سطح یک سکونتگاه روستایی و یا به تفکیک بخش‌های مختلف، تدوین و به اجرا درمی‌آید. از سوی دیگر، ساختار موجود نظام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در سطح کلان، نیازمند نوعی مدیریت راهبردی است تا با نگاه بلندتری که به سال‌های آتی دارد بتواند با تبیین مسائل پیش روی در شرایط حاضر و آینده، زمان وقوع و آثار وقوع را در برنامه‌ریزی پیش‌بینی نماید و متناسب با این تغییرات آینده‌نگری را اصلاح و موضوعات را

اصطلاح توسط پیروردیو در سال ۱۹۷۲ انجام شد. بوردیو سرمایه اجتماعی را به عنوان «مجموع منابع بالقوه و بالفعل که به عضویت در یک گروه مرتبط می‌شود»، تعریف می‌کند که هر یک از اعضا با پشتیبانی از سرمایه اجتماعی فراهم می‌کنند. بنابراین در تعریف بوردیو تأکید روی شبکه‌های اجتماعی است که دسترسی به منابع گروهی را فراهم می‌کند. نتایج این سرمایه اجتماعی، نهایتاً پاداش اقتصادی است که از طریق مشارکت مداوم در شبکه به وجود می‌آید.

فرانسیس فوکویاما: سرشناس‌ترین نظریه پرداز در تلفیق سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی است. فوکویاما سرمایه اجتماعی را مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی می‌داند که اعضای گروهی که تعاون و همکاری میانشان مجاز است در آن سهیم و ذی‌نفع هستند. وی همچنین بیان می‌کند که سرمایه اجتماعی عبارت است از توانایی‌های افراد برای کار کردن با یکدیگر به منظور دستیابی به اهداف مشترک در گروه‌ها و سازمان‌ها (Gaoteri, 1986, 33).

رابرت پوتنام: یکی از مهم‌ترین نظریه پردازان سرمایه اجتماعی است. به‌زعم وی سرمایه اجتماعی به مجموعه‌ای از ارتباطات افقی بین افراد و نیز وجوه گوناگون سازمان‌های اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها گفته می‌شود که با ایجاد و تسهیل امکانات هماهنگ، منافع متقابل و کارایی جامعه را افزایش می‌دهد (مبارکی، ۱۳۸۳، ۲۰).

جیمز کلمن: اولین محقق بود که به بررسی تجربی مفهوم سرمایه اجتماعی و عملیاتی کردن آن پرداخت. در دیدگاه وی، سرمایه اجتماعی نوعی فرصت پدیدآمده از حیات جمعی است که می‌تواند درون‌گروهی یا بین‌گروهی باشد و کنش‌های کنشگران فردی یا جمعی را تسهیل نماید. بدیهی است

برخورداری هر کنشگر از سرمایه اجتماعی هر گروه توأم با تعهدات فرد نسبت به آن گروه است و این امر ممکن است او را در برابر سایر گروه‌ها قرار دهد و از سرمایه اجتماعی آن‌ها محروم سازد (شیانی و موسوی، ۱۳۹۰، ۹۹).

مدیریت و مدیریت مطلوب

بانک جهانی اصطلاح «حکمرایی مطلوب» را اولین بار وارد گفتمان توسعه کرد و سپس از طریق نهادهای مهم بین‌المللی توسعه، همانند بانک توسعه آسیا در سال ۱۹۹۵، صندوق بین‌المللی پول با توجه به شفافیت مالی در سال ۱۹۹۶، برنامه توسعه سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۷ به جریان عادی ادبیات موجود تبدیل شد. سازمان اخیر حکمرایی مطلوب را مشارکت برابر همه ساکنین در تصمیم‌گیری می‌داند که نه تنها شامل دولت بلکه همچنین شامل جامعه مدنی و بازار است که نهایتاً به ایجاد شرایط قانونمندی و کنش جمعی کمک می‌کند حکمرایی مطلوب روستایی در این معنی حاوی معنایی دوگانه است. به این ترتیب که در یک سمت این مفهوم به تجلیات تجربی انطباق دولت با محیط بیرونی و از طرف دیگر بر الگوی مفهومی یا نظری همیاری نظامات اجتماعی و نقش دولت در این فرایند مربوط است (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۸۹، ۴۲). برنامه توسعه سازمان ملل متحد تعدادی شاخص و ویژگی عمده را برای حکمرایی مطلوب تعریف کرده است که عبارت‌اند از: مشارکت، حکومت قانون، شفافیت، عدالت، کارایی و تأثیرگذاری، پاسخ‌گویی، نگاه راهبردی، مشروعیت، موضوعات اکولوژیکی، توانمندسازی، همکاری و موضوعات فضایی اجتماعات محلی. با توجه به اهمیت موضوع مدیریت مطلوب روستایی، شاخص‌های مختلفی جهت سنجش آن در منابع مختلف ذکر گردیده که در این مقاله به چند مورد

از مهم ترین آن‌ها اشاره می‌شود (جدول شماره ۱).

۱. اصول و شاخص‌های مدیریت خوب سکونتگاه‌ها

منبع: (UNDP, 2002, 3)

مشارکت	تمامی ساکنین بایستی مستقیماً یا از طریق نهادهای میانجی در فرایند تصمیم‌گیری شرکت داشته باشند که چنین مشارکتی بر مبنای آزادی بیان و آزادی انجمن‌ها صورت می‌گیرد.
شفافیت	بیانگر ایجاد اعتماد متقابل بین حکومت و عامه مردم از طریق تأمین اطلاعات با تضمین دسترسی آسان به اطلاعات لازم و کافی است.
قانون مداری	منظور اجرای قوانینی است که برای همه سودمند و ضروری است، بدون استثنا گذاشتن میان هر یک از ساکنین، ضمن توجه به حقوق پایه انسانی و ملاحظه ارزش‌های متداول جامعه.
پاسخ‌گویی	پاسخ‌گویی از طریق فرایندهای انتخاب صاحبان قدرت و همین‌طور از طریق رویه‌هایی تعیین می‌گردد که بدان طریق، فرایند تصمیم‌سازی عمومی و نتایجی که آن‌ها به وجود می‌آورند در راستای تعاملات عمومی و بازخورد آن‌ها مورد حمایت قرار می‌گیرند.
عدالت	تأکید بر فراهم آوردن فرصت‌های برابر برای ساکنین جهت بهبود رفاه بدون تبعیض میان آن‌ها.
مسئولیت‌پذیری	دلالیت بر افزایش حساسیت مدیران حکومتی نسبت به خواسته‌های عمومی دارد.
چشم‌انداز	داشتن استراتژی مشخص و نگاه راهبردی جهت نیل به پایداری، توسعه و پیشرفت مناطق با مشارکت ساکنین از طریق فراهم آوردن حس مالکیت و مسئولیت‌پذیری بین آن‌ها.
نظارت	افزایش تلاش‌های نظارتی در اقدامات حکومتی و فرایندهای توسعه با مشارکت بخش خصوصی و عموم مردم.
کارایی و اثربخشی	تضمین اعطای خدمات به عموم مردم با مصرف بهینه و عاقلانه منابع در دسترس.
تخصص‌گرایی	تأمین آسان و سریع خدمات ضروری از طریق افزایش ظرفیت و شرایط اخلاقی مدیران.

روش تحقیق

پژوهش حاضر، در پی تلفیق دو شاخه سرمایه روستا (اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، گردشگری و محیطی) و مدیریت مطلوب روستایی است؛ به گونه‌ای که به نتایج حاصل از آن در روستاهای اردبیل دست یابد. لازمه انجام چنین پژوهشی، برخورداری از دیدگاهی است که قابلیت همه‌جانبه نگری داشته باشد. نوع تحقیق به صورت توصیفی - تحلیلی بوده و روش مطالعه اسنادی، تحلیلی و پیمایشی است. برای تکمیل اطلاعات موجود، از منابع دسته اولی چون پرسش‌نامه استفاده شده است. جامعه آماری مورد مطالعه در فرایند پرسشگری شامل روستاهای اردبیل است. روش نمونه برداری از جامعه آماری تصادفی است. برآورد حجم نمونه نیز با استفاده از روش کوکران صورت

گرفته است. با توجه به جمعیت نمونه روستاها (۱۶۴۷۲۸) با استفاده از روش کوکران (حافظ نیا، ۱۳۸۹، ۱۶۷) حدود ۳۹۹ پرسش‌نامه مورد نیاز است. ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش، منابع کتابخانه‌ای و پرسش‌نامه‌ای است که از طریق SPSS تجزیه و تحلیل و استنتاج شده است.

$$n = \frac{z^2 pq}{d^2} \div \left(1 + \frac{1}{N} \left(\frac{z^2 pq}{d^2} - 1 \right) \right)$$

فرمول شماره ۱:

محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه، ناحیه مرکزی استان اردبیل شامل شهرستان‌های (اردبیل، نیر، نمین و سرعین) است. جامعه آماری تحقیق عبارت است از شهرستان‌های اردبیل با جمعیت ۵۶۴۳۶۵ نفر، سرعین با جمعیت ۱۸۲۳۱ نفر، نیر با جمعیت ۲۳۶۵۶ نفر و نمین با ۶۱۳۳۳ نفر است که هر شهرستان به ترتیب دارای ۱۵۱، ۲۷، ۹۹، ۹۱ سکونتگاه روستایی هستند (تصویر شماره ۱).

ت ۱. موقعیت شهرستان و استان اردبیل در ایران

یافته‌ها

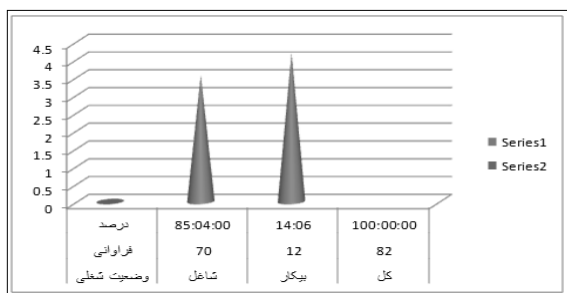
یافته‌های توصیفی

وضعیت سنی پاسخ‌گویان

در این تحقیق، پاسخ‌گویان بر اساس رده سنی به ۶ گروه تقسیم شده‌اند که شامل گروه‌های ۲۰-۱۶ ساله، ۳۰-۲۰ ساله، ۴۰-۳۰ ساله، ۵۰-۶۰ ساله و ۶۰ سال به بالا است. بیشترین پاسخ‌گویان در گروه سنی ۲۰-۳۰ ساله (۳۵/۵ درصد) و کمترین پاسخ‌گویان در گروه سنی ۶۰ سال به بالا؛ (۱/۵ درصد) است (تصویر شماره ۲).

وضعیت شغلی پاسخ گویان

در این پژوهش پاسخ گویان به دو گروه شاغل و غیرشاغل تقسیم شده‌اند. با توجه به اطلاعات به دست آمده، ۷۰ نفر از پاسخ گویان شاغل و ۱۲ نفر آن‌ها غیرشاغل هستند (تصویر شماره ۵).

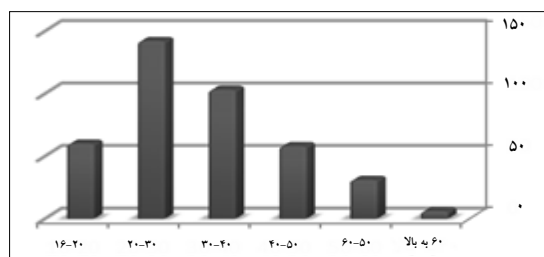
۵. توزیع فراوانی وضعیت غیرشاغلین، منطقه دو،

شهر اردبیل

آزمون فرضیه‌ها

فرضیه اول: بین سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت مطلوب روستایی رابطه معناداری وجود دارد.
 H_0 = بین سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت مطلوب روستایی رابطه معناداری وجود ندارد.
 H_1 = بین سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت مطلوب روستایی رابطه معناداری وجود دارد.

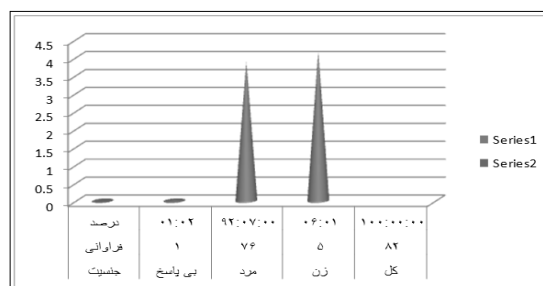
در این مرحله برای اثبات فرضیه، از ضریب همبستگی پیرسن (به علت کمی بودن آن) بین سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت مطلوب روستایی استفاده شده است. با توجه به جدول شماره ۲، مقدار ضریب همبستگی بین دو متغیر سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت مطلوب روستایی برابر با ۰/۶۲۶ است و با توجه به اینکه سطح معنی داری برابر با ۰ است و از ۰/۰۵ کمتر است، بنابراین همبستگی مثبت بین این دو متغیر وجود دارد. در نتیجه فرضیه صفر رد و فرضیه تحقیق مورد تأیید قرار می‌گیرد. در واقع نتایج به دست آمده بیانگر این موضوع است که با افزایش

۲. توزیع فراوانی گروه‌های سنی، روستاهای اردبیل

وضعیت جنسی پاسخ گویان

۷۶ نفر (۹۲/۷ درصد) از افراد نمونه شامل مردان و ۵ نفر (۶/۱ درصد) شامل مردها است (تصویر شماره ۳).

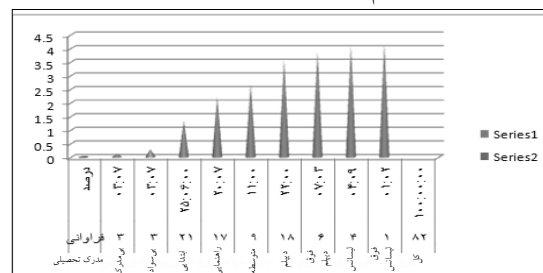

۳. توزیع فراوانی گروه‌های جنسی، منطقه دو شهر

اردبیل

وضعیت تحصیلی پاسخ گویان

در پرسش‌نامه مورداستفاده، افراد پاسخ‌گو بر اساس میزان تحصیلات، ۳ نفر بی‌پاسخ، ۳ نفر بی‌سواد، ۲۱ نفر با سطح سواد ابتدایی، ۱۷ نفر راهنمایی، ۹ نفر متوسطه، ۱۸ نفر دیپلم، ۶ نفر فوق‌دیپلم، ۴ نفر لیسانس و ۱ نفر فوق‌لیسانس تقسیم شده‌اند.

۴. توزیع فراوانی میزان تحصیلات پاسخ گویان، منطقه

دو، شهر اردبیل

فرضیه تحقیق است. به نحوی که بیشترین میانگین سرمایه اجتماعی (۹۸/۲۱) و مدیریت مطلوب (۳۹/۵۸) در ناحیه ۴ منطقه مورد مطالعه باشد (جدول شماره ۳).

ج ۳. محاسبه ضریب همبستگی بین سرمایه اجتماعی روستا، مدیریت مطلوب و روستاهای داخل منطقه

ناحیه	مدیریت مطلوب	سرمایه اجتماعی	همبستگی پیرسن	
			Pearson Correlation	سرمایه اجتماعی
.791*	.626**	1	Pearson Correlation	مدیریت مطلوب
.000	.000		Sig. (2-tailed)	اجتماعی
399	399	399	N	
.827	1	.626**	Pearson Correlation	مدیریت مطلوب
.023		.000	Sig. (2-tailed)	اجتماعی
399	399	399	N	
1	.827	.791**	Pearson Correlation	ناحیه
	.023	.000	Sig. (2-tailed)	
399	399	399	N	

آزمون خی دو، آزمون دیگری برای محاسبه وجود تفاوت در میزان سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت روستایی در نواحی ۴ گانه منطقه مورد مطالعه است. آزمون خی دو در دو مرحله جداگانه برای هر یک از متغیرهای سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت مطلوب روستایی مورد استفاده قرار گرفت. میزان سطح معنی داری برای سرمایه اجتماعی ۰/۰۱۵ و برای مدیریت مطلوب روستایی ۰/۰۲۹ محاسبه شده است. نتیجه این آزمون نیز همانند آزمون قبلی فرضیه مورد نظر را مبنی بر وجود تفاوت در میزان سرمایه اجتماعی و مدیریت روستایی در نواحی ۴ گانه تأیید می کند (جداول شماره ۴ و ۵).

ج ۴. محاسبه آزمون خی دو بین نواحی و سرمایه اجتماعی

همبستگی پیرسن	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	213.728a	171	.015
Likelihood Ratio	235.722	171	.001
Linear-by-Linear Association	15.555	1	.000
N of Valid Cases	399		

میزان سرمایه اجتماعی روستا، میزان مدیریت مطلوب روستایی نیز افزایش خواهد یافت.

ج ۲. محاسبه ضریب همبستگی پیرسن بین دو متغیر

سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت روستایی

مدیریت مطلوب روستایی	سرمایه اجتماعی	همبستگی پیرسن	
1	.626**	Pearson Correlation	سرمایه اجتماعی
	.000	Sig. (2-tailed)	
399	399	N	
.626**	1	Pearson Correlation	مدیریت مطلوب روستایی
.000		Sig. (2-tailed)	
399	399	N	

فرضیه دوم: تفاوت معنی داری بین سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت مطلوب روستایی با توجه به روستاهای داخل منطقه وجود دارد.

$H_0 =$ تفاوت معنی داری بین سرمایه اجتماعی روستایی و مدیریت مطلوب روستایی با توجه به روستاهای داخل منطقه وجود ندارد.

$H_1 =$ تفاوت معنی داری بین سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت مطلوب روستایی با توجه به روستاهای داخل منطقه وجود دارد.

با توجه به اینکه روستاهای منطقه مورد مطالعه از لحاظ محیطی به ۴ ناحیه تقسیم می شود، بنابراین فرض بر این است که میزان سرمایه اجتماعی روستایی و مدیریت روستایی با توجه به این نواحی متفاوت باشد. لذا در این رابطه همبستگی این متغیرها را نسبت به یکدیگر از طریق ضریب همبستگی پیرسن بررسی می کنیم. با توجه به نتیجه به دست آمده در جدول شماره ۳، مقدار ضریب همبستگی در رابطه با سرمایه اجتماعی (۰/۷۹۱) و مقدار این ضریب در مورد مدیریت مطلوب روستایی برابر با ۰/۸۲۷ است و با در نظر گرفتن این موضوع که سطح معنی داری پیرسن در مورد گویه های سرمایه اجتماعی (۰) و گویه های مدیریت مطلوب (۰/۰۲۳) است و کمتر از ۰/۰۵ است؛ بنابراین بین این سه متغیر همبستگی معنی داری وجود دارد که این بیانگر تأیید

ج ۵. محاسبه آزمون خی دو بین نواحی و مدیریت مطلوب روستایی

همبستگی پیرسن	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	89.467a	69	.029
Likelihood Ratio	90.761	69	.021
Linear-by-Linear Association	1.136	1	.027
N of Valid Cases	399		

نتیجه

سرمایه اجتماعی و چگونگی و انواع آن، که در بخش مبانی نظری به آن پرداخته شد، یکی از عوامل اصلی در بررسی و نحوه آسیب شناسی مدیریت روستایی است. با فرض این رابطه، در تحقیق حاضر تلاش شده که این روابط با استفاده از روش پیمایشی و البته مطالعه اسنادی آزمایش شود. در طی دهه های اخیر و در نهایت در زمان حاضر، با بروز مسائل پیچیده تر در حوزه مدیریت روستایی، رویکرد حکمروایی خوب روستایی به عنوان مؤثرترین روش مدیریتی مطرح شد. در واقع باتوجه به اینکه روزه روز بر مسائل و مشکلات روستاهای ایران افزوده می شود، به کارگیری اصول حکمروایی مطلوب روستایی به عنوان ضرورت انکارناپذیر مدیریت روستاها مورد قبول واقع شده است. در این پژوهش نیز سعی بر این بوده تا بهبود حکمروایی روستایی از طریق ارتقای سرمایه اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد. باتوجه به مطالعات انجام گرفته، حکمروایی روستایی در شهر اردبیل در جایگاه و موقعیت مناسبی قرار نگرفته است. به همین خاطر باید از طریق کاهش و به حداقل رساندن ضعف های داخلی (عدم مشارکت مردم، عدم هماهنگی سازمان ها، متناسب نبودن قوانین با نیازهای جدید جامعه) و با به کار بردن استراتژی های اساسی (از جمله ارتقای میزان سرمایه اجتماعی در بین روستائینان) زمینه تحقق نظام حکمروایی خوب روستایی را فراهم آورد.

همان طور که قبلاً بیان شد، سرمایه اجتماعی بالا از الزامات مدیریت خوب روستایی است. در واقع بر مبنای این استدلال منطقی بیان می گردد که سرمایه اجتماعی شرط لازم برای تحقق مدیریت خوب روستایی است، چراکه با حفظ جمعیت می توان در روستا به تخصیص منابع اقدام نمود. در بعد نظری با افزایش سرمایه اجتماعی در جامعه و بالا رفتن اعتماد و مشارکت روستائینان، همکاری و تعامل شوراها و دهیاری ها و روستائینان افزایش خواهد یافت. سرمایه اجتماعی، به مشارکت فعال روستائینان در سیاست های بهسازی روستایی و تخصیص منابع به آبادانی روستایی منجر می شود. در این پژوهش به منظور تحلیل روابط میان فاکتورهای سرمایه اجتماعی و مدیریت مطلوب روستایی از ضریب همبستگی پیرسن استفاده شده است. میزان سرمایه اجتماعی محاسبه شده در کل منطقه در حد متوسط برآورد شده است. همچنین در رابطه با تفاوت میزان سرمایه اجتماعی در نواحی ۴ گانه منطقه مورد مطالعه نیز که از ضریب پیرسن و خی دو استفاده شده است، می توان بیان داشت که عملکرد بخشداری ها در رابطه با این نواحی یکسان نبوده و روستائینان این نواحی از لحاظ ارائه طرح های بهسازی و آبادانی و بهبود عملکرد روستایی به این نواحی ابراز نارضایتی کرده اند. سخن آخر اینکه به دلیل تأثیر مهم سرمایه اجتماعی بر حکمروایی روستایی می توان از طریق ارتقای سرمایه اجتماعی و افزایش مشارکت مردمی، حکمروایی خوب روستایی را در روستاهای شهر اردبیل عملی ساخت. به همین خاطر از جمله پیشنهادهایی که بر ارتقای سرمایه اجتماعی در جهت کمک به مدیریت روستایی مطلوب مؤثر هستند می توان به طور خلاصه به شرح ذیل بیان داشت:

۱. دعوت به مشارکت و همکاری روستائینان

دولت، ضامن برقراری ارتباط پایدار، دو سویه مردم و حکومت بوده و بخشی از وظیفه مدیریت و تحول در جامعه را بر عهده داشته باشند.

باتوجه به نتایج تحقیق تفاوت معنی داری بین سرمایه اجتماعی روستا و مدیریت مطلوب روستایی وجود دارد، لذا میزان سرمایه اجتماعی محاسبه شده در کل منطقه در حد متوسط برآورد شده است. بنابراین باتوجه به این امر به دلیل تأثیر مهم سرمایه اجتماعی بر حکمروایی روستایی می توان از طریق ارتقای سرمایه اجتماعی و افزایش مشارکت مردمی، حکمروایی خوب روستایی را در روستاهای شهرستان اردبیل عملی ساخت.

فهرست منابع

- ازکیا، مصطفی؛ غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۳)، توسعه روستایی با تأکید به جامعه روستایی ایران؛ تهران، نشر نی.
- اکبری، غضنفر. (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی و مدیریت روستایی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۸۳، ۱۴۸-۱۳۰.
- انصاری، ابراهیم؛ عطایی، پروین. (۱۳۹۱)، بررسی میزان و تأثیر سرمایه اجتماعی بر روابط اجتماعی ساکنان مجتمع های مسکونی، فصلنامه مطالعات روستایی، شماره ۲، ۱۳۸-۱۱۳.
- افتخاری، عبدالرضا رکن الدین. (۱۳۸۶)، نگرشی نو به مدیریت روستایی با تأکید بر نهادهای تأثیرگذار، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۰، شماره ۲، تابستان.
- بدری، سیدعلی. (۱۳۹۰)، چالش های مدیریت روستایی در ایران و ارائه سیاست های راهبردی؛ فصلنامه ره نامه سیاست گذاری، سال دوم، شماره سوم، ۱۶۳.
- بدری، سیدعلی؛ موسوی، سیدعارف. (۱۳۸۸)، مدیریت نوین روستایی، در جستجوی راهکاری مناسب برای توسعه دهیاری ها، اشتیاق نور، تهران.
- بریس، نیکلا؛ کمپ، ریچارد؛ سنگلار، رزمی؛ (۱۳۹۱)، تحلیل داده های روانشناسی با برنامه SPSS، ترجمه: خدیجه علی آبادی، تهران: نشر دوران، چاپ هشتم.
- پورمحمدی، محمدرضا؛ حسین زاده، کریم؛ پیری، عیسی.

به خصوص افراد تحصیل کرده و دانشجویان در زمینه های مختلف مدیریت بهسازی روستایی؛

۲. استفاده از نظرات و انتقادهای مردم جهت مطلوب ساختن محیط مورداستفاده آن ها؛
۳. اعمال سیاست های بهسازی روستایی و ارائه خدمات به طور یکسان و مساوی بدون تبعیض قائل شدن برای روستائینان مناطق مختلف روستایی؛
۴. سالم سازی و بهسازی محیط روستایی و حمایت از فعالیت های درآمدزای روستایی؛
۵. توجه مسئولان به آبادانی روستاها در جهت حفظ ساکنین.

مدیریت روستایی مجموعه ای از دانش، اطلاعات، فنون و مهارت هایی است که با هنر مدیریت، عمل برنامه ریزی را به منظور دستیابی به توسعه روستایی سامان میدهد بررسی سابقه مدیریت روستایی حاکی از آن است که فرایند مدیریت روستایی با چالش های گوناگونی مواجه است. این چالش ها را می توان در مواردی مانند عدم تبیین مبانی تئوریک، فقدان مدیریت واحد روستایی، نبود منابع مالی پایدار، کم رنگ بودن مشارکت مردم محلی، وضعیت آموزش نیروی انسانی، دسترسی به تجهیزات، ابزارها و تأسیسات جستجو نمود. بنابراین لزوم توجه به مدیریت روستایی با توجه به تئوری های مدیریتی نوین برای نواحی روستایی ایران که از فقدان مدیریتی واحد رنج می برند، ضرورت می یابد. بر این اساس در مقاله حاضر ضمن ارائه شمایی کلی از تحولات ساختار مدیریت روستایی، به بررسی آسیب شناسی سیستم مدیریت روستایی در روستاهای اردبیل پرداخته شده است. بر اساس نتایج به دست آمده مدیریت جدید روستایی باتوجه به نو پا بودن نیازمند مدیران کارآمدی است که بتوانند با تکیه بر اراده مردم و حفظ ساختار اجتماعی و ارتباط رسمی و منطقی با

- (۱۳۸۹)، حکمروایی مطلوب شهری بر بنیان سرمایه اجتماعی، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، شماره ۱، ۵۶-۴۰.
- توسلی، غلامعباس. (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی و حفظ آن، چاپ اول، تهران: انتشارات حکایت قلم نوین.
- حافظ نیا، محمدرضا. (۱۳۸۹)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، چاپ هفدهم، تهران، انتشارات سمت.
- حقیقی، محمدعلی. (۱۳۷۸)، تئوری‌های مدیریت، اصول، مبانی، فرایند؛ نشر نقش مهر.
- رضوانی، محمدرضا. (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران؛ انتشارات قومس.
- رضاییان، علی. (۱۳۷۰)، اصول مدیریت؛ انتشارات سمت.
- سایت درگاه آمار ملی ایران، سرشماری عمومی نفوس مسکن سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۹۰.
- سعیدی، عباس، مدیریت روستایی «دایره المعارف مدیریت شهری روستایی، بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی»، مؤسسه فرهنگی اطلاع‌رسانی و مطبوعاتی سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- شیبانی، ملیحه؛ موسوی، میرطاهر. (۱۳۹۰)، تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی در شهر کرمان، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۴۱، ۱۲۲-۹۳.
- فرزین پاک، شهرزاد. (۱۳۸۳)، از آموختنی‌های شهر، حکمروایی خوب چیست؟، مجله شهرداری‌ها، شماره ۶۹، ۷۸-۶۰.
- قدیری معصوم، مجتبی؛ ریاحی، وحید. (۱۳۸۳)، بررسی محورها و چالش‌های مدیریت روستایی در ایران؛ تهران، مجله پژوهش‌های جغرافیا، دانشگاه تهران، شماره ۵۰.
- مبارکی، محمد. (۱۳۸۳)، بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و جرم، پایان نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- مولائی هاشجین، نصراله. (۱۳۸۹). بررسی و تبیین جایگاه دهیاری‌ها در تهیه، تصویب و اجرای طرح‌های هادی روستایی؛ کارفرما مرکز پژوهش‌های شهری و روستایی، سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، مهندسین مشاور آبادگران شهر و روستا.

- Bourdieu, P. (1988). The forms of capital, American journal of Sociology. vol 94. pp 240- 251.

- Gaoteri, H. (1986). Popular participation in